

Степан Віднянський

НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА: ДВАДЦЯТЬ РОКІВ МІЖ ЄВРОПОЮ ТА ЄВРАЗІЄЮ

У статті розглядаються особливості розвитку концептуальних засад зовнішньої політики України та пошуки нею оптимальної зовнішньополітичної стратегії впродовж двадцяти років незалежності, проблеми її ствердження у сучасному глобальному світі.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, дипломатія, Євросоюз, Росія, США, глобальні процеси і виклики.

Двадцять років, які минули із часу утворення незалежної України, переконливо довели, що найскладнішим напрямом українського державотворення виявилися формування зовнішньополітичної стратегії та реалізація адекватної національним інтересам зовнішньої політики в динамічному та взаємопов'язаному глобалізованому світі, адже пошук оптимальних концептуальних підходів до зовнішньої політики нашої держави триває й досі. Вони також засвідчили, що, на превеликий жаль, зовнішня політика України упродовж майже усього періоду її незалежності залишалася заручницею складних внутрішньополітичних процесів.

Фактично впродовж двадцяти років після проголошення незалежності Україна дипломатичними засобами захищала свою незалежність та державний суверенітет, але й так і не визначилася остаточно з пріоритетами своєї зовнішньої політики, місцем і роллю на європейській та світовій арені. Невипадково чимало західних експертів і сьогодні вважають Україну “буферною зоною”, “останнім культурним кордоном”, “розколотою країною”, “нічийною або розмитою смугою” і остерігаються називати її європейською державою. “В сучасному проміжному статусі, – застерігає у зв’язку з цим відомий німецький політичний діяч Егон Бар у вступі до своєї нещодавно виданої книжки “Європейський Союз, Росія та Євразія”, – Україні навряд чи вдасться самостійно підтверджувати свою державність протягом тривалого часу. Цей вакуум, мабуть, все ж зникне протягом наступних 10–15 років... Україна або інтегрується до Європейського Союзу, або – коли не номінально, то де-факто – знову зіллється в союзі з Росією” [1]. А відомий американський політолог Збігнев Бжезінський переконаний, що “якщо Україна хоче зберегти свою незалежність, їй доведеться стати частиною Центральної Європи, а не Євразії”. Однак, Україні зробити цей вибір особливо складно, адже впродовж своєї багатовікової історії вона була частиною кожного з цих геополітичних регіонів, повністю не належачи жодному, хоча й суттєво впливала як на європейські, так і на євразійські процеси, будучи важливим як об’єктом, так і суб’єктом міжнародних відносин.

За роки незалежності в Україні з’явилися сотні публікацій із проблем формування основних принципів і концептуальних засад зовнішньої політики нашої держави та реалізації пріоритетних напрямів роботи вітчизняної дипломатії, побачили світ спогади й мемуари президентів, дипломатів та інших державних діячів, причетних до становлення зовнішньополітичного курсу України, захищено сотні дисертацій із питань міжнародного визнання незалежної України, становлення й розвитку двосторонніх міждержавних відносин, діяльності України в ключових міжнародних організаціях, участі в розв’язанні регіональних конфліктів та інших міжнародних проблем сучасного глобального світу. Тому наш підхід до історіографічного аналізу ґрунтується передусім на висвітленні ключових праць діаметрально ідеологічно орієнтованих українських науковців та політичних діячів, які презентують максимально широкий спектр позицій щодо зовнішньої політики України.

Насамперед варто зазначити, що узагальнення історичного досвіду формування зовнішньої політики України на різних етапах її розвитку було здійснено до десятиліття

незалежності у фундаментальній академічній праці колективу вітчизняних істориків “Нариси з історії дипломатії України”. Названа праця задає парадигму наукового аналізу багатьох питань, які підіймаються у нашій статті. Автори поєднують глибину історичного аналізу з оригінальною концепцією, яка доводить тяглість процесу вітчизняної дипломатичної діяльності, незважаючи на втрату незалежності та державної суб’єктності на різних історичних етапах [2]. Аналогічне титанічне завдання спробували вирішити й автори індивідуально. З нашого погляду, найбільш вдала така спроба належить перу О. Івченка. У його монографії показано історичну ретроспективу та сучасний стан України в системі міжнародних відносин. Однак, на нашу думку, у цій науковій праці недостатньо уваги приділено проблемі взаємовпливу між внутрішньою та зовнішньою політикою держави, причому не лише за умов глобалізації, а фактично на всіх історичних етапах [3].

Завдання персоніфікації вітчизняної дипломатичної історії вирішують у своїх працях В. Головченко, В. Матвієнко, Д. Табачник. Підхід до висвітлення української дипломатії в особах є досить продуктивним. Він дає можливість побачити не лише дію “об’єктивних” факторів міжнародних відносин, а й краще зрозуміти персональний внесок різних вітчизняних дипломатів у зовнішню політику України [4]. Перші кроки дипломатії незалежної України, зокрема деякі маловідомі й характерні факти історично складного і доленосного періоду української історії після проголошення незалежності висвітлює у своїх спогадах один із найдосвідченіших кадрових вітчизняних дипломатів Б. Корнєєнко [5].

У цьому контексті особливий науковий інтерес становлять праці відомого українського дипломата й науковця А. М. Зленка. Як колишній міністр закордонних справ, він скрізь призму власного досвіду та досягнень історичної науки пропускає новітній період зовнішньої політики України, поділяючи його на такі умовні етапи: перший – 1990–1991 роки – підготовчий період становлення суб’єктності України в міжнародних відносинах; другий – 1992–1994 – інституційне, кадрове та концептуальне становлення зовнішньої політики і дипломатичної служби України, активна робота над вирішенням нагальних завдань, пов’язаних із закріпленням України в системі міжнародних відносин; третій – 1995–1996 – закріплення ролі України в системі міжнародних відносин; четвертий – 1997–2000 – визначення стратегічного зовнішньополітичного курсу та робота над утвердженням України як регіонального лідера; п’ятий – 2001–2004 – застосування кризових стратегій щодо політики України, випробування для її зовнішньої політики та міжнародних відносин; шостий – 2004–2008 – розгортання стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції України, вплив внутрішньополітичних процесів на міжнародні позиції України [6]. Зокрема, досвід перших десяти років незалежності відзеркалено в оригінальній монографії та збірнику виступів, промов та статей А. Зленка [7]. Своєрідним доповненням і певним узагальненням цих праць є підготовлений ним навчальний підручник “Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України”.

Проаналізувавши окремі концепції зовнішньополітичного курсу України, котрі домінували в політичному житті країни в різні періоди – нейтралітет і позаблоковість, багатовекторність, європейська та євроатлантична інтеграція, євразійство, рівнонаближеність, автор схиляється до ідеї проведення прагматичної багатовекторної зовнішньої політики України, яка “скоріше – це нормальна поведінка цивілізованої держави, яка має забезпечувати власні національні інтереси” [8].

Альтернативна позиція стосується обґрунтування пріоритетності європейського (західного) напрямку зовнішньої політики України. Цей підхід, на думку багатьох дослідників, найкраще поєднує вітчизняні національні інтереси та безпеку. Яскравий приклад такого наукового аналізу представлений у численних публікаціях С. Василенко, В. Горбуліна, О. Ковальової, Г. Перепелиці, С. Пирожкова, Л. Чекаленко та інших вітчизняних і зарубіжних авторів [9]. Наприклад, американський політолог Тарас Кузьо виділяє три періоди у відносинах України із Заходом і дає їм таку, досить влучну характеристику: “1991–1994 роки – період байдужості; 1995–1999 – період партнерства і з 2000 – період розчарування” [10]. Великий масив наукової літератури присвячений

дослідженню взаємозв'язку різних аспектів національної безпеки України та її зовнішньої політики. О. Данільян, наприклад, розглянув сутність, структуру та напрямки реалізації національної безпеки України. Звичайно, масштаб однієї монографії не дав можливість висвітлити усі аспекти згаданої системної проблеми, але надав можливість автору викласти власний концептуальний підхід [11].

Справжній інформаційний вибух у дискусіях з приводу зовнішньополітичних орієнтирів України відбувся на хвилі “помаранчевої революції” 2004 р. Звичайно, це питання залишалося у фокусі уваги вітчизняних науковців та дипломатів увесь час, але воно актуалізувалося за умов загострення зовнішніх та внутрішніх викликів. Зокрема, впливу традиційних і новітніх тенденцій розвитку міжнародної системи у постбіполярному світі на формування і розвиток системи зовнішньої політики України присвячено колективну працю істориків-міжнародників Київського національного університету імені Тараса Шевченка за редакцією Л. Губерського [12]. А відомий український діаспорний науковець Б. Осадчук, аналізуючи проблеми вітчизняної геополітичної орієнтації, наголошує, що пріоритетним має бути європейський вектор [13]. Натомість В. Литвин у монографії “Україна: Європа чи Євразія?” зазначає, що вибір геополітичної орієнтації залежить не лише від зовнішньополітичних імперативів, а й від внутрішньополітичних потреб. Причому на різних етапах історії ці потреби закономірно змінюються [14].

Показовим у цьому сенсі є заочна дискусія, яка розгорнулася між відомими та впливовими радниками з міжнародних питань доби президентства Л. Д. Кучми – А. Гальчинським та А. Орлом. Зокрема, А. Гальчинський звертає увагу на ключову тезу своєї концепції – непросте геополітичне становище України, яка розташована на перехресті різних геостратегічних інтересів. Водночас автор надає перевагу європейським та євразійським пріоритетам зовнішньої політики України [15]. Однак недолуга спроба реалізації одновекторної зовнішньої політики з орієнтацією на Захід в 2005–2009 рр. викликала загострення українсько-російських відносин. Причини цього у своїх публіцистичних статтях розглянув А. Орел [16]. Він однозначно стверджує, що “суперництво з Москвою смерті подібно” [17]. Цю тезу менш критично, але на конкретних прикладах діяльності нової “помаранчевої” влади відстоює й колишній президент України Л. Кучма. Взагалі його нова книга “Після майдану” досить обґрунтовано доводить факт неоднозначності зовнішньополітичних орієнтирів влади, яка прийшла після “помаранчевої революції” [18].

В центрі суспільно-політичних та історіографічних дискусій залишаються проблеми теорії та практики європейської та євроатлантичної інтеграції України у конкретних геополітичних умовах сучасності. Офіційний нейтральний позаблоковий статус України може розглядатися по-різному. За однією версією, це є елемент стратегічної невизначеності України у питаннях безпеки, ігнорування реального ставу справ на міжнародній арені, а “відмова від принципів нейтральності та позаблоковості – цілком об’єктивний процес та еволюційне явище, що в жодному разі не може розглядатися як нехтування національними інтересами” [19]. Триває наукова дискусія з питання визначення причин такого стану речей. Досить популярною є думка про те, що однією з важливих причин цього явища є боротьба Росії та Заходу (в широкому сенсі цього поняття) за впливи на Україну [20]. Звичайно, не в останню чергу хай і слабка, але реальна міжнародна підтримка нейтрального статусу України обумовлюється її стратегічною роллю як транзитного постачальника російського газу в Європу. Такий стан справ ставить дуже серйозні задачі перед українською енергетичною дипломатією [21].

Чимало науковців та представників політичної еліти України погоджуються з тезою про необхідність врахування цих об’єктивних імперативів у формуванні стратегії європейської інтеграції України [22]. Цю позицію переконливо обґрунтовує В. Копійка у монографії про досвід розширення Європейського Союзу 2004 р. та інтереси України [23]. Водночас розгляд України як “запасного гравця Європи” концептуально виводить її за межі об’єднаної Європи, що є, з нашого погляду, помилковою тезою [24].

Більш концептуально виваженою виглядає історіографічна теза про доповнюваність Європи саме Україною, зокрема й через регіональне лідерство України у Центрально-Східній Європі [25]. Не менш привабливим виглядає проект формування Великої Європи, як стабільної регіональної структури міждержавних відносин на загальноєвропейському просторі в рамках якого реалізовуватимуться основні життєві інтереси України. “Парадигма Великої Європи, – на думку В. Манжолі, – має повернути Україні природне місце в центрі загальноєвропейських процесів, в якості природного об’єднуючого ланцюга, системоформуючої ланки/сегменту, а не периферійного елемента або санітарного буферу” [26]. Однак будь-які реалістичні зовнішньополітичні стратегії мають спиратися на раціональний науковий аналіз та враховувати максимально широкий комплекс різних факторів, які заважатимуть, або сприятимуть реалізації того, або іншого зовнішньополітичного вибору. Зокрема, на цьому слушно наголошує у своїй монографії О. Горенко [27]. Загалом навіть вибірковий ретроспективний аналіз історіографії засвідчує продуктивність дискусій щодо стратегічного вибору зовнішньої політики України.

Отже, з врахуванням суперечливого за змістом історіографічного доробку та не менш суперечливих й складних внутрішньополітичних й міжнародних реалій спробуємо прослідкувати еволюцію концептуальних засад та виокремити основні проблеми реалізації зовнішньополітичного курсу України впродовж двадцятирічного періоду її незалежності.

Насамперед слід наголосити, що Україна стала незалежною державою в умовах, коли світ радикально змінився. Певним чином можна стверджувати, що її суверенізація відбулась завдяки цій системній трансформації. З іншого боку, набуття Україною незалежності кардинальним чином змінило геополітичну мапу світу. У ХХ столітті, після закінчення Першої світової війни у 1918 р. і розпаду існуючих до її початку світових імперій та розколу Європи після Другої світової війни у 1945 р. на два антагоністичні військово-політичні блоки, крах Радянського Союзу та здобуття незалежності Україною й іншими союзними республіками стали третьою за значенням історичною подією, що докорінно перекроювала стратегічні вибудовування Старого Світу в прямому й переносному сенсі. Зокрема, цитований вже нами Зб. Бжезинський з приводу цього заявив: “Я вважаю незалежність України подією великого міжнародного значення... незалежна Україна по-новому визначає кордони Європи, сучасна Україна перетворює Росію на національну державу. Це надзвичайно важливі зміни” [28].

Відродження і становлення незалежної України синхронізувалось у часі з періодом закінчення “холодної війни” та започаткуванням так званого нового міжнародного порядку в умовах прискореної глобалізації світу, внаслідок чого наша країна опинилася в епіцентрі масштабних геополітичних зрушень. Це поставило Україну перед стратегічним викликом – ефективної адаптації до об’єктивно існуючих умов сучасної системи міжнародних відносин. Основним завданням національної держави за цих умов стає забезпечення конкурентної спроможності в жорстко прагматичних обставинах, адже процес глобалізації досить відчутно обмежує свободу маневру керівних кіл новоутворених держав, і не лише на пострадянському просторі. Складність цього перехідного періоду від “холодної війни” до нового світового порядку, з притаманними йому суперечностями та співіснуванням елементів нової та залишків попередньої епохи зумовили певні особливості становлення зовнішньополітичного курсу незалежної України.

Нова незалежна країна, територія якої дорівнювала території Франції і населення якої складало у 1991 р. 52 млн чоловік, а економічний та культурний потенціал давав підстави сподіватися на швидке входження до групи найрозвинутіших європейських держав, постала перед цілою низкою проблем, на розв’язання яких у Європі пішли століття. Йшлося про створення національних державних інституцій й структур, відновлення національно-культурної ідентичності українців та формування політичної нації, перехід до ринкової економіки та побудову громадянського суспільства, створення нової системи суспільних відносин та правової й демократичної держави. Водночас формування справді глобальної системи міжнародних відносин висувало імперативи оформлення чіткого кола українських

інтересів у різних регіонах світу, виділення зовнішньополітичних пріоритетів та ключових партнерів і самоствердження України у світовій політиці.

Таким чином, Україні з перших днів незалежності доводилось паралельно вирішувати принаймні дві стратегічно важливі задачі. З одного боку, розбудовувати справді суверенну національну державу, а з іншого – одночасно включатись до різних інтеграційних об'єднань, які суттєво впливають на сучасні міжнародні відносини.

Успішний розвиток будь-якої держави, як відомо, визначається збалансованістю та взаємозв'язком її внутрішньої та зовнішньої політики. З огляду на це досвід українського державотворення не може бути абсолютно унікальним, а повинен враховувати загальносвітові тенденції. Власне це ми й спостерігаємо впродовж усіх двадцяти років побудови нашої незалежної держави, коли Україна неодноразово стикалась із складним синтезом внутрішніх та зовнішніх проблем. Однак, якщо практичне здійснення внутрішньої політики на початках мало змогу опертися на певні традиції організації державного життя, інтелектуальний і фаховий потенціал суспільства, рівень управлінської культури, то у випадку здійснення самостійної зовнішньої політики такий досвід був практично відсутній. До того ж, на момент здобуття незалежності Україна була фактично невідомою світові.

Розвиваючись в повоєнні роки у принципово відмінних від інших країн світу параметрах як частина наддержави, якою був за часів біполярної системи міжнародних відносин СРСР, звичайно, апріорі Україна була неготова відразу пристосуватись до нових реалій постмодерної системи міжнародних відносин, що почала формуватися після завершення “холодної війни”. Окрім того, будучи впродовж багатьох років представленою на міжнародній арені, зокрема в Організації Об'єднаних Націй, українська дипломатія практично жодного кроку не робила самостійно, а лише слідувала в фарватері радянської зовнішньої політики. Звідси відомий парадокс перших років незалежності – маючи власних дипломатів, Українська держава ще не мала власної зовнішньополітичної концепції. Тому, відкриваючи себе світові, суверенна Україна змушена була витворювати й свою власну самостійну зовнішню політику. Впровадження її в життя супроводжувалося дією об'єктивних чинників, які визначали складні та суперечливі процеси глобального рівня й тенденції сучасного суспільного розвитку. Адже зовнішня політика держави, або, застосовуючи відому формулу родоначальника концепції “політичного реалізму” у міжнародних відносинах Ганса Моргентау, її “зовнішньополітичний потенціал” чи “сила держави”, зміст, цілі та вектори її геополітичної орієнтації залежать від багатьох факторів: геополітичного статусу держави, кількості населення та його інтелектуального потенціалу, типу політичного режиму та ідеологічної орієнтації правлячих політичних сил і опозиції, ступеню зрілості інститутів громадянського суспільства, воєнно-технічного і фінансового потенціалу, рівня соціально-економічного розвитку і наявності природних ресурсів тощо, а також від адекватного відображення зовнішньою політикою глобальних тенденцій світового розвитку і якості дипломатичної служби як сукупності методів і способів реалізації зовнішньої політики певної держави.

Застосовуючи цю формулу до України, можна стверджувати, що реальна “сила держави” на етапі її становлення була не такою вже суттєвою, як це попервах здавалося: у кращому випадку Україну можна було віднести до напівпериферійних середніх за своїм потенціалом країн. Наприклад, незважаючи на досить вагомий частку республіки в економіці СРСР – сільськогосподарське виробництво становило 23,5 %, промисловість – 16,9 % загальносоюзних обсягів, щодо неї велася по суті колоніальна політика. Промовистим є, наприклад, такий факт: напередодні розпаду СРСР Українська РСР контролювала лише 5 % свого валового національного продукту [29].

Отже, становлення нової, самостійної зовнішньої політики, яка б відповідала національним інтересам, стало одним з першочергових завдань у розбудові суверенної, демократичної, незалежної Української держави. Перед новою українською політичною елітою, зокрема, з надзвичайною гостротою постало питання теоретичного осмислення місця держави в сучасній системі міжнародних відносин та напрацювання концептуальних засад її

зовнішньої політики. Втім, як зазначав перший міністр закордонних справ незалежної України Анатолій Зленко (липень 1990 – серпень 1994 рр.), “вироблення нової доктрини міжнародних відносин з перших кроків ускладнювалось цілою низкою об’єктивних чинників і тривалий час українська зовнішньополітична доктрина потерпала від дещо спрощених підходів до її визначення та від недостатньо розробленої теоретичної бази” [30].

І все ж, впродовж першого десятиліття незалежності (1991–2001 рр.) Україна ствердилася як впливова європейська держава. Вже до першої річниці проголошення незалежності статус відродженої Української держави визнали 132 країни, з них 110 встановили з нею дипломатичні відносини. Процес міжнародного визнання незалежної України згодом завершився встановленням з нею відносин майже всіма державами світу – членами Організації Об’єднаних Націй: молоду державу визнали і встановили з нею дипломатичні відносини 173 країн світу. Відповідно до матеріально-валютних можливостей та зовнішньополітичних пріоритетів України поступово створювалася мережа вітчизняних дипломатичних представництв за кордоном: на початок 2001 р. їх нараховувалося понад сотні. Майже стільки ж дипломатичних іноземних установ діяло в Україні. В цей період було здійснено інституційне й кадрове забезпечення зовнішньополітичної діяльності України. Зокрема, якщо на час проголошення державного суверенітету в Міністерстві закордонних справ України працювало близько 150 осіб, у тому числі 97 дипломатів, то через десять років кількість працівників зовнішньополітичного відомства України збільшилася до 2 тис. осіб [31].

Досягненню реального визнання світовим співтовариством сприяла також міжнародно-правова активність України: лише протягом 1991–1997 рр. вона підписала понад 1600 двосторонніх договорів і угод на різному рівні та більш ніж 200 міжнародних багатосторонніх договорів [32]. Україна стала першою державою в світі, яка добровільно відмовилася від ядерної зброї колишнього СРСР та, реалізуючи зовнішньополітичну доктрину “багатовекторності”, налагоджувала відносини з ключовими центрами багатополісної системи міжнародних відносин – Росією, США та Європейським Союзом, проголосила курс на європейську інтеграцію. Зокрема, Указом президента України від 11 червня 1998 р. затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу.

Цей період, окрім міжнародного визнання незалежної України і створення міжнародно-правової бази зовнішньополітичної діяльності молодій державі, характеризувався активним процесом кристалізації її головних національних, в тому числі й зовнішньополітичних інтересів та пріоритетів. Вони формувалися на засадах основоположних для нашої держави документів – Декларації про державний суверенітет та Акта про незалежність України. Втім повноцінну теоретичну базу зовнішньої політики України ще належало створити. Адже формування національних інтересів будь-якої держави є тривалим процесом, на який впливає ряд обставин: геополітичні реалії, розвиток свободи і демократії, економічний добробут, соціально-культурні й історичні традиції та ін. Цілий ряд зовнішніх й внутрішніх чинників вплинув й на формування концепції національних інтересів України, в тому числі її зовнішньополітичної стратегії. Складність цього процесу зумовлювалась й тим, що становлення зовнішньої політики України відбувалось за умов економічної кризи початку 90-х рр. XX ст. і в ситуації фактичної відсутності внутрішньополітичного консенсусу щодо її пріоритетів, в умовах гострої ідейно-політичної поляризації українського суспільства. Окрім того, в практичній міжнародній діяльності слід було постійно враховувати бурхливу динаміку змін ситуації на світовій арені.

Водночас впродовж першого десятиліття незалежності України домінували романтизм, обмежене бачення причинно-наслідкових зв’язків у зовнішній політиці, переоцінка власних сил і можливостей. Наприклад, Україна проголосила стратегічне партнерство принаймні з двома десятками держав, серед яких були й такі, що конкурували між собою. Ці риси були значною мірою властиві зовнішньополітичному розділу прийнятої 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет тоді ще де-юре Української Радянської Соціалістичної Республіки. Однак складна ситуація, яка склалася у розбалансованій системі міжнародних

відносин, стимулювала процес осмислення стратегічних завдань зовнішньої політики України. 2 липня 1993 р. Верховна Рада України схвалила “Основні напрями зовнішньої політики України” – фундаментальний документ концептуального характеру, що вперше визначив стратегічну спрямованість зовнішньополітичного курсу, базові національні інтереси України у сфері зовнішньої політики, її засади, принципи й першочергові завдання. Задекларувавши необхідність здійснення активної, гнучкої й збалансованої зовнішньої політики, документ виокремив її головні напрями: розвиток двосторонніх міждержавних відносин, розширення участі в європейському регіональному співробітництві, співробітництво в рамках Співдружності Незалежних Держав, діяльність в ООН та інших міжнародних організаціях [33]. Конституція України від 28 червня 1996 р. зафіксувала ключові зовнішньополітичні орієнтири та головну мету зовнішньої політики держави. Зокрема, стаття 18 проголошувала, що “зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визначеними нормами міжнародного права” [34].

Втім початок 2000-х років став одним із найбільш складних періодів у всій історії зовнішньої політики України періоду незалежності. З одного боку в цей період посилилася залежність зовнішньої політики від внутрішніх чинників (“касетний скандал”, справи Гонгадзе і “Кольчуга” тощо), а з іншого – упродовж усього другого десятиліття незалежності України (2001–2011 рр.) помітними стали спроби зовнішніх потуг грати на внутрішньополітичній нестабільності в Україні (саміт НАТО у Празі, ускладнення стосунків з ПАРЄ, ЄС, США, РФ та іншими стратегічними партнерами і світовими фінансовими інституціями). Все це супроводжувалось спорадичними конфліктами з найближчими сусідами: з Румунією з приводу острова Зміїний та каналу Дунай – Чорне море, з Росією з приводу акваторії Азовського моря та Керченської протоки, з Угорщиною з приводу встановлення пам’ятного знаку угорським племенам на Верецькому перевалі та становища угорської національної меншини в Закарпатті, з Польщею щодо оцінки Волинської трагедії 1943 р. і присвоєння звання Героя України Р. Шухевичу та С. Бандері тощо. Все частіше Україну звинувачували в тому, що вона у Москві, Вашингтоні, Брюсселі позиціонує себе по-різному, залежно від того, що від Києва у відповідних столицях хочуть почути. Чимало російських науковців, які спеціалізуються у сфері дослідження історії міжнародних відносин, переконані у тому, що за двадцять років незалежності жодної еволюції концептуальних засад української зовнішньої політики не було, що нібито ця політика традиційно була і є “антиросійською”. Символічно, що чимало західних дослідників, навпаки, переконані у тому, що принаймні впродовж десятилітнього терміну президентства Л. Кучми зовнішньополітичний курс України був “проросійським”.

Такі діаметральні рецепції віддзеркалювали стан масової свідомості громадян України. Дані соціологічних опитувань 2003 р. щодо зовнішньополітичної орієнтації українських громадян свідчили, наприклад, що 57,4 % опитаних віддавало перевагу розширенню зв’язків у межах СНД. Водночас за вступ України до Європейського Союзу висловлювалися позитивно 47 % опитаних [35]. Майже таке ж співвідношення зовнішньополітичних уподобань українців спостерігається й сьогодні.

Певний час еліта переконувала громадян України у тому, що у жорсткому конкурентному міжнародному середовищі багатовекторна політика не така ущербна. Адже будь-яка країна не може підтримувати нормальні стосунки лише з одним регіоном. Але, не заперечуючи цю тезу, не варто забувати і чітко визначитися зі стратегічними інтересами та пріоритетами. Якщо з цієї точки зору аналізувати проблеми втілення в життя концептуальних засад зовнішньої політики, то Україна ще не відбулася як самостійна європейська держава. Американський аналітик С. Гантінгтон був переконаний у тому, що Україна належить до зони міжцивілізаційних конфліктів [36]. Історична складність нашої історичної долі об’єктивно пов’язана з цим чинником.

Звичайно, зовнішні чинники також вплинули на уточнення стратегічних пріоритетів України. Ключовою такою подією стали терористичні акти у США 11 вересня 2001 року. Менш ніж за рік після цього 18 червня 2002 р. Президент України виступив з Посланням до Верховної ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки”, а 22 жовтня того ж року Верховна Рада обговорила основні засади зовнішньої і внутрішньої політики України. Було запропоновано нову редакцію концепції національної безпеки України, закону про основні засади внутрішньої і зовнішньої політики та закону про засади національних інтересів України. Зокрема, у прийнятому 17 червня 2003 р. Законі України “Про основи національної безпеки України” серед головних завдань держави у зовнішньополітичній сфері було виокремлено “забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейських та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами СНД, а також іншими державами” [37].

Однак ступінь довіри до України, особливо у США, був низьким. Зокрема, 5 листопада 2002 р. МЗС України отримало доповідь американських та британських експертів, де зазначалось, що Україна не спромоглася довести, що вона не постачала “Кольчуги” до Іраку. Заради нормалізації відносин із Вашингтоном Україні довелося приймати рішення про відправку українського батальйону до Перської затоки на випадок війни США проти Іраку з метою захисту населення Кувейту та Бахрейну від хімічної, радіологічної та біологічної зброї.

Після початку 23 березня 2003 р. іракської військової кампанії США Росія, у свою чергу, намагалася поглибити економічну інтеграцію пострадянського простору за участю України. В українському парламенті та суспільстві розгорнулася гостра дискусія щодо можливості приєднання до Угоди про формування Єдиного економічного простору. В кінцевому підсумку Верховна Рада 17 вересня 2003 р. схвалила рішення про приєднання до Угоди про створення ЄЄП, якщо вона відповідатиме Конституції України, її законам і міжнародним зобов’язанням. Але до Угоди про формування ЄЄП було вписано лише українську пропозицію про багатозшвидкісну інтеграцію, а всі інші застереження були внесені лише до додатків. Однак, форсуючи підписання цього документу, Росія по-суті сама зірвала процес приєднання України до згаданої угоди, спровокувавши конфлікт навколо демаркації кордону в Азовському морі.

14 жовтня 2003 р., коли росіяни намівали дамбу поблизу острова Тузла, Верховна Рада України прийняла Заяву з приводу подій у Керченській протоці. Наголошувалось, що зведення гідротехнічної споруди у Керченській протоці може ускладнити процес делімітації в Азовському морі та створює безпосередню загрозу українсько-російським відносинам. 23 жовтня 2003 р. Верховна Рада України прийняла жорсткішу заяву з загрозою переглянути засади стратегічного партнерства. Водночас соціологічне дослідження, проведене Національним інститутом стратегічних досліджень з метою з’ясування геополітичної орієнтації громадян України, ще раз підтвердило існування феномену “роздвоєння”. Українське суспільство наполегливо ігнорувало неминучість вибору інтеграції на Схід, чи на Захід. Так 52,3 % опитаних готові вступати до Єдиного економічного простору з Росією, Білорусією та Казахстаном, 51,6 % – до ЄС, 51,4 % – до Світової організації торгівлі [38]. Голова Верховної Ради України В. Литвин щодо геополітичної орієнтації України слушно зазначав, “якщо зустрічаємося з росіянами – будемо ЄЄП, коли зустрічаємось зі членами Європейського Союзу – крокуємо до ЄС. А в підсумку незрозуміло, куди ми йдемо. Україна посідає важливе політичне, геостратегічне, економічне положення, і вона, зрозуміло, має балансувати. Але це балансування нерідко нагадує гойдалку, на якій може запаморочитися голова. Ми ніяк не можемо знайти точку, де потрібно визначитися і зупинитися” [39].

Помітний вплив на зовнішньополітичні орієнтири України мало очікуване 1 травня 2004 р. масштабне розширення Євросоюзу, що відбувалося напередодні президентських

виборів в Україні. Годішня виконавча влада України пропонувала йти в Європу разом з Росією, або “будувати Європу в Україні”, ніж “їхати до об’єднаної Європи потягом третього класу”. Дійсно, “Захід видавався стратегічним горизонтом. Російський чинник – це сьогоднішні економічні інтереси, – зазначав директор російського Центру стратегічних досліджень А. Піонтковський. – Російська форма впливу більш залаштункова. Українські вибори зводяться до рівня битви між Росією та США на пострадянському просторі” [40].

Зовнішньополітичні орієнтири більшості учасників “помаранчевої революції” 2004 р. натомість були сконцентровані на Євросоюзі. Після перемоги В. Ющенка на президентських виборах здавалося, що досить зробити український прорив й ця мета буде досягнута. Однак, впродовж 2005–2010 рр. в дипломатичній реальності Україна продовжувала дотримуватися багатовекторного курсу. Навіть революційна утопія європейського інтеграційного штурму не могла підмінити жорстких реалій асиметричних на користь Росії українсько-російських відносин.

Впродовж 2005 р. Україна продовжила вести переговори про створення Єдиного економічного простору. Росію не влаштували умови, на яких Україна збиралась вступати до СОТ, тому Москва відмовлялась на таких умовах створювати зону вільної торгівлі у форматі СНД. Залежність економіки України від зовнішньоекономічної кон’юнктури посилювалась. В свою чергу Україна намагалась будь-що раніше за Росію вступити до СОТ. Але ще більшим подразником для Росії стало прагнення правлячої еліти України наблизитися до НАТО. Натомість Росія пропонувала Україні євразійську модель, менш демократичну, менш інтервенціоналістську, ніж НАТО, зате більш схильну до внутрішніх конфліктів.

Ускладнилися й умови європейської інтеграції України. 1 січня 2007 р. після вступу до ЄС Болгарії та Румунії членами Євросоюзу стали 27 країн, що об’єктивно ускладнило механізми функціонування цього інтеграційного угруповання, яке вимушено було зайнятися переважно власними проблемами, зокрема зближенням своїх старих та нових країн-членів за всіма показниками. За цих умов державна європейська стратегія повинна бути реалістичною та виходити з наступних постулатів: Україна стала безпосередньою сусідкою відразу чотирьох країн-членів ЄС – Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії. Такий об’єктивний стан речей стимулював, зокрема, ініціативу Європейського Союзу із реалізації програми “спеціального сусідства” щодо України без визначення перспектив членства, що із розчаруванням було зустрінuto українською владою.

Лише наприкінці 2006 р. українська політична еліта, нарешті, визнала потребу виконання крок за кроком положень Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС (1994 р.), зокрема й щодо вступу до Світової організації торгівлі. Оскільки визнання помилок є початком їхнього виправлення, діалог між Україною та ЄС став більш продуктивним, а співробітництво ефективнішим. Але не було вирішено проблему укорінення імперативів європейської інтеграції у суспільній свідомості. Європейський вибір ще не став справою кожного громадянина України. Реалізація концепції європейського вибору можлива лише за умови наявності зацікавлених в цьому різних соціальних верств. Цьому має сприяти забезпечення сталого економічного зростання, утвердження інноваційної моделі розвитку, соціальна переорієнтація економічної політики. Створенню нових робочих місць має сприяти підтримка малого й середнього підприємництва, водночас треба створити платоспроможний попит для пропозиції на внутрішньому ринку товарів та послуг. Досягнення цієї мети може бути забезпечено трансформацією бюджетних ресурсів у чинник ефективного соціально орієнтованого економічного зростання, обмеження боргової залежності держави, підвищення надійності грошової стабілізації тощо.

Однак внутрішньополітична нестабільність в Україні 2005–2010 рр., зокрема розкол у владному таборі, перешкоджала здійсненню реальних реформ й формуванню стабільного зовнішньополітичного курсу. Зокрема, 15 січня 2008 р. під час візиту в Київ американського сенатора Р. Лугара було оголошено, що Україна нарешті подала заявку на приєднання до програми дій щодо набуття членства в НАТО (ПДЧ). Однак консолідоване рішення

прозахідної частини української політичної еліти про поетапний вступ у НАТО викликало рішучий опір іншої її частини. До того ж воно не було погоджене з громадською думкою, яка залишилася розколотою щодо цього питання. Сподіваючись на прихильність західноєвропейських країн НАТО, Україна не визначила чіткої позиції щодо проголошення незалежності Косово, хоча допущення ревізії суверенітету і територіальної цілісності будь-якої країни Європи є можливим приводом для ревізії територіальної цілісності України. Утім, Євросоюз не готовий інтегрувати Україну “частинами”. Навпаки, стабільний розвиток європейської інтеграції вже неможливий без стабільної України. 11 березня 2008 р. Євросоюз пролонгував на рік дію Угоди про партнерство та співробітництво з Україною від 1994 року. Україні було запропоновано реалізувати двадцять три додаткові заходи до Плану дій Україна – ЄС [41].

2–4 квітня 2008 р. у Бухаресті відбувся саміт НАТО, на якому тодішня українська влада сподівалася отримати згоду на приєднання до ПДЧ. Тим часом російська дипломатія переконувала, що прийом України в НАТО є способом назавжди відокремити її від Росії та провокувати її до реваншу. Зрештою, Франція та Німеччина відмовилися негайно підтримати приєднання України до плану дій щодо підготовки до вступу у НАТО, порушуючи тим самим баланс сил в Європі та баланс між Європою та Росією. Президент України В. Ющенко був переконаний, що “ми продовжуємо логіку геополітичних процесів Об’єднаної Європи. Виконано одне із багатолітніх стратегічних завдань – від імені України я підписав протокол про вступ до Світової Організації Торгівлі. Україна завершила всі формальні процедури набуття членства. Відбувається якісна зміна у відносинах з Європейським Союзом – ми офіційно розпочали переговори про створення зони вільної торгівлі” [42]. В свою чергу колишній секретар Ради національної безпеки та оборони України В. Горбулін переконував, що нейтральний статус не має перспектив, адже Україна зараз є нейтральною і позаблоковою, тому її перспективи видаються неоптимальними [43].

Оцінка цих аргументів глобальною кризою не забарилася. 8 серпня 2008 р. розпочалася п’ятиденна російсько-грузинська війна. 12 серпня 2008 р. президент України В. Ющенко з колегами з Польщі, Литви, Латвії та Естонії побував з візитом солідарності у Тбілісі. “Українська сторона розглядає дану спільну місію глав демократичних європейських держав як важливу складову зусиль міжнародного співтовариства щодо захисту і гарантії територіальної цілісності та суверенітету незалежної Грузії”, – заявив він [44]. Російсько-грузинський конфлікт став приводом для подальшої ескалації напруження в українсько-російських відносинах. 13 серпня 2008 р. В. Ющенко підписав Указ про контроль переміщень російського Чорноморського флоту.

Українсько-російські відносини опинились у найнижчій точці свого розвитку з часу розпаду СРСР. Тон російської дипломатії ставав жорстким. Міністр закордонних справ Російської Федерації С. Лавров прогнозував, що “вступ України в НАТО спровокує глибоку кризу російсько-українських відносин. Наше ставлення до українського народу завжди є незмінно дружнім, однак вибудовувати практичні вектори ми будемо з урахуванням реальних позицій Києва і залежно від кроків української влади” [45].

За цих обставин Євросоюз не поспішав давати Україні однозначні політичні сигнали. На початку світової економічної кризи 9 вересня 2008 р. у Парижі відбувся саміт Україна – Європейський Союз. Україна не змогла добитися поділу тексту нової угоди про співробітництво на дві частини. У політичній частині Київ хотів отримати перспективу вступу до ЄС. Однак внаслідок загострення внутрішньополітичної кризи в Україні надання європейської перспективи було заблоковано. Зате 19 грудня 2008 р. у Вашингтоні міністр закордонних справ України В. Огризко та державний секретар США К. Райс підписали декларацію стратегічного партнерства. Але з 20 січня 2009 р. до справ приступила нова адміністрація Б. Обама, яка розпочала “перезавантаження” відносин із Росією.

Це вже відбувалося на фоні другої російсько-української газової війни січня 2009 року. Європейський Союз знову був без газу. Голова Європейської комісії Ж. Баррозу вимагав від Москви та Києва остаточного відокремлення проблем постачання газу в Європу

від конфліктного українсько-російського переговорного процесу. 19 січня 2009 р. було підписано газову угоду, яка поставила українську економіку на коліна та стала незабаром приводом для не менш суперечливої Харківської угоди, яка пов'язала ціни на газ для України з питанням перебування на її території російських військових баз.

25 лютого 2010 р. відбулася інавгурація новообраного президента України Віктора Януковича. В інавгураційній промові він зазначав, що має “чітке уявлення про те, яка зовнішньополітична стратегія сьогодні найбільше відповідає національним інтересам України. Будучи мостом між Сходом і Заходом, інтегральною частиною Європи і колишнього СРСР водночас, Україна обере таку зовнішню політику, яка дозволить нашій державі отримати максимальний результат від розвитку рівноправних і взаємовигідних відносин з Російською Федерацією, Європейським Союзом, США та іншими державами, які впливають на розвиток ситуації в світі” [46]. Фактично це означало оновлену редакцію багатовекторного зовнішньополітичного курсу України.

Вже 5 березня 2010 р. відбувся візит президента В. Януковича до Москви. Ще до візиту президент РФ Д. Медведєв зазначив, що “вибори підтвердили прагнення громадян України покласти край історично приреченим спробам посіяти ворожнечу між народами наших держав, щире бажання зміцнювати добросусідські відносини” [47]. Опозиційні експерти прогнозували, що “повернення країни в лоно російської проектності, яка завжди була гегемоністською і транснаціональною, а не інтеграційною, може означати своєрідний зовнішньополітичний переворот. Українська державність буде перезаснована на російських засадах” [48]. За зниження ціни на газ від України вимагали повноцінних поступок і гарантій неможливості руху у зворотному напрямку. Ціна на газ для України стала внутрішньополітичним чинником у Росії. Кремль очікував від керівництва України радикальної геополітичної переорієнтації.

2 квітня 2010 р. президент В. Янукович ліквідував комісію з підготовки вступу України до НАТО. Водночас Київський апеляційний суд заборонив проведення референдуму з питання вступу України до НАТО. Академік НАН України М. Попович у зв'язку з цим запевняв, що “навіть найскромніші претензії на самодостатність в обороні вимагають від нас великих витрат, потягнути які ми не зможемо. Якщо мова йде про позаблоковий статус як принципову засаду української політики, конституційне зобов'язання – це було б трагічною помилкою для України і абсолютно неприпустимим кроком” [49]. Надійшов й чіткий сигнал із Брюсселю. Заступник генерального директора Генерального директорату “Європейська політика сусідства” Європейської комісії Х.Мінгареллі пояснив Україні неможливість одночасного вступу до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном і створення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом [50].

Налагодження зв'язків з новою українською владою для США стало складовою частиною “перезавантаження” відносин із Росією. 12–14 квітня 2010 р. президент України В. Янукович перебував з візитом у США. Колишній американський посол в Україні С. Пайфер зазначав, що “двері НАТО повинні залишатися відкритими, але сам Київ має вирішувати, як далеко і як швидко він готовий йти далі у співробітництві з альянсом” [51]. Президент США Барак Обама переконав президента Віктора Януковича відмовитися від 90 кг збагаченого урану, який зберігався у вітчизняних науково-дослідницьких центрах. Однак зберігалися ризики того, що як і 1998 р., коли Україна під тиском США відмовилася від контракту на постачання турбін на іранську атомну станцію в Бушері, США недовиконають взятих на себе зобов'язань щодо України. Скептично був налаштований й зовнішньополітичний радник Юлії Тимошенко Г. Немиря, який прогнозував, що “багатовекторність позбавить Україну шансів на успішну модернізацію” [52]. Натомість комісар Європейської комісії з питань східної політики Ш. Фюле запевняв, “якщо Україна досягне успіху у проведенні секторальних реформ, ЄС буде готовий відповісти істотною технічною допомогою та фінансовою підтримкою” [53].

21 квітня 2010 р. президент Російської Федерації Д. Медведєв відвідав Харків, де було підписано угоду про скидку у сто доларів з ціни на газ для України, виходячи з розрахунку

вартості оренди баз Чорноморського флоту Росії у Криму. Опозиція різко критикувала енергетичні домовленості та перспективу залишення Чорноморського флоту Росії “навечно”. Це був черговий провал газової дипломатії України. Підписання президентом В. Януковичем харківських угод розглядалося як виконання обіцянок його електорату.

1 липня 2010 р. Верховна Рада ухвалила Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, в якому Україна ідентифікується як позаблокова європейська держава. Зокрема, було зафіксовано положення, що неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного співробітництва з НАТО та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес. А у квітні 2011 р. Кабінет Міністрів України затвердив третю за часи незалежності Військову доктрину України, в якій позаблоковість розглядається як послідовна позиція із захисту національних інтересів без участі у військових союзах [54].

Колишній радник президента Л. Кучми з питань зовнішньої політики А. Орел стверджував з цього приводу, що “сьогодні Європейський Союз, як і НАТО, не матимуть ані бажання, ані ресурсів предметно допомагати Україні чи втручатися у її політику у наступні роки, не кажучи вже про інтеграцію до своїх лав. Нормалізація відносин із Росією, проголошення політики позаблоковості значно покращили міжнародні позиції України. Якщо у трикутнику Київ – Москва – Брюссель буде створено територію справжнього партнерства і взаємодії, повернення до нового протистояння і нової “холодної війни” на сході Європи буде просто неможливим” [55]. Однак такі зміни до курсу зовнішньої політики України колишній міністр закордонних справ В. Огризко назвав “новою малоросійськістю” [56]. Більш помірковані оцінки лунали з проросійської частини західноєвропейського експертного середовища. Експерт німецького товариства зовнішньої політики А. Рар прогнозував, якщо президент Янукович зазнає невдачі, то Україна буде розколотою [57].

Новим акцентом для зовнішньої політики України стало відновлення діалогу з країнами Північної Азії, Близького Сходу та Латинської Америки. 2–5 вересня 2010 року президент В. Янукович здійснив візит до Китаю та Гонконгу. Україна збиралася використати потенціал відносин із Китаєм для модернізації своєї економіки. Китай запропонував свої послуги у видобутку газу та нафти на шельфі Чорного моря. Але від того були не в захваті американські та російські друзі України. Китайською стороною обіцяні були інвестиції у розмірі чотири мільярди доларів [58].

Україна намагається повернути собі роль східноєвропейського регіонального лідера. 8 вересня 2010 р. у Мінську відбулася зустріч міністрів закордонних справ України, Литви та Білорусі. Обговорювалися питання співпраці у форматі “Східного партнерства” ЄС. Міністр закордонних справ України К. Грищенко заявив, що без України “великий європейський проект” не буде завершено. На його думку “в ЄС поширена помилкова думка про те, що Україна становить велику проблему й виклик для об’єднаної Європи. Насправді українська держава є чинником значного посилення Євросоюзу в конкуренції з іншими центрами глобальної економіки й політики” [59].

14 грудня 2010 р. президент В. Янукович виступив на десятій нараді послів України. Зазначалося, підписання угоди про асоційоване членство в ЄС на п’ятдесят відсотків залежить від виконання домашнього завдання, й на стільки ж від волі ЄС. Основними задачами для дипломатії визначив: укладання в близькій перспективі угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС, забезпечення допомоги ЄС у проведенні реформ в Україні, створення умов для безперешкодного безпекового співробітництва з усіма провідними світовими силами, посилення зовнішньоекономічного блоку державного управління. Президент України констатував, що “якість роботи дипломатів вимірюється конкретними цифрами, у тому числі обсягами торговельного обігу та інвестицій” [60].

Отже, Україна й нині продовжує шукати формулу, яка задовольнила б і Москву, і Брюссель, і Вашингтон. Так, якщо Україна бачить своє майбутнє в ЄС, то має змінити відносини між “грошима” і “владою”. Західні ліберали сподіваються, що європеїзація

України стане чинником фокусування реформ, підриву російського авторитаризму та процесом, який об'єднує український народ [61]. Росія у свою чергу закликає Україну в питаннях економічної інтеграції не сидіти на двох стільцях. Владна еліта України, захищаючи концепт багатовекторної зовнішньої політики, називала її ні “проросійським”, ні “прозахідним”, а “проукраїнським”. Українське суспільство фактично має лише один інструмент впливу на корекцію зовнішньополітичного курсу держави – це вибори. Першим таким поворотним моментом стали президентські вибори 2004 року. Посилення суспільної віри у швидке досягнення європейських соціальних та демократичних стандартів стимулювало спробу карколомного стрибка у НАТО. Україна як велика європейська держава не може залишатися осторонь співпраці з НАТО, зокрема, у розбудові європейської архітектури безпеки. У внутрішньополітичному сенсі співпраця з НАТО залишається для України важливим фактором зміцнення демократії та досягнення вищих стандартів економічного розвитку. Також не можна забувати, що Україна залишається важливим учасником міжнародних зусиль з подолання військово-політичних криз й зарекомендувала себе як надійний партнер НАТО.

Однак, такий геополітичний розворот не був прихильно зустрінутий Росією, яка ревниво ставиться до будь-яких особливих відносин з НАТО її сусідів, хоча сама має з альянсом високий рівень співпраці. Чергові корективи у зовнішньополітичні орієнтири України внесла світова економічна криза. Україна перетворилася на об'єкт гри провідних світових геополітичних суб'єктів, які враховують, що її еліта має прозахідну орієнтацію, але не всі регіони мають західні традиції, культуру та історію. Інтереси США, Євросоюзу, Росії, Китаю щодо позиціонування України конкурують між собою. На перший погляд оптимальною стратегією України за цих обставин мала б бути тонка геополітична гра на цих різних інтересах. Але їй заважають як внутрішні, так і зовнішні фактори.

Складною та суперечливою є конкуренція між різними соціальними групами та регіонами у процесі формування концептуальних засад зовнішньої політики України. У США є різні за ментальністю населення північні та південні штати. У Німеччині відмінності досі спостерігаються між західними та східними землями, а в Італії між північними і південними областями. Суттєві регіональні відмінності наявні у політичному житті Великої Британії та Бельгії. Але ніхто у цих країнах не протиставляє різні регіони однієї держави. Натомість Україна важко вчиться використовувати переваги цивілізаційної різноманітності.

Зовнішньополітичні орієнтири тієї чи іншої групи народу є продуктом, а не рушійною силою політичного процесу. Ключові позиції у процесі формування зовнішньополітичних пріоритетів України продовжують займати представники великого бізнесу, переважно з індустриальних східноукраїнських областей. На Заході України, де переважає малий і середній бізнес, більший вплив має середній клас. Також безпосереднє сусідство з Євросоюзом позитивно позначається на прозахідних зовнішньополітичних орієнтирах мешканців цього регіону. Отже, як правило, на Європу орієнтована переважно еліта українського суспільства, тоді як більшість громадян України орієнтовані на Схід, зокрема Росію: за останніми даними, наведеними на IX засіданні українсько-російського форуму (Київ, серпень 2011 р.), на Росію зорієнтовані лише 20 % населення на Заході, але 55 % у Центрі, 80 % на Півдні і 85 % на Сході України, тобто близько 60 % усього населення країни. Ці позиції віддзеркалюються у зовнішньополітичних частинах партійних програм. Їхній вплив, у свою чергу, віддзеркалюється на міжнародних зв'язках державного апарату управління.

Україну не включили до ядра економіки Європейського Союзу. Отже, на її території інвестори головним чином мають намір розбудовувати модель периферійної економіки, яка має доповнювати економіку ядра, правда, поки що не зрозуміло якого, чи Європейського, чи Євразійського союзу. Зрештою, впливовою у міжнародних відносинах є не та держава, яка має розгалужені дипломатичні зв'язки, а та держава, якій з різних причин зобов'язані чимось суттєвим інші держави, передусім сусідні. Виходячи з цих міркувань, Україна може бути ядром Середньої Європи.

Актуальними проблемами реалізації зовнішньої політики України є забезпечення адекватних концептуальних засад, кадрового дипломатичного потенціалу, інформаційного супроводу зовнішньополітичної діяльності, її гармонізації із внутрішньою політикою. Удосконалення потребує зокрема інформаційна зовнішньополітична функція, пов'язана з отриманням, інтерпретацією та розповсюдженням відомостей про найважливіші для громадян і органів влади події. Без цього досить важко адекватно представляти результат реалізації альтернативних варіантів концепції зовнішньої політики України. Заради цього у дипломатичній діяльності має бути високий рівень відповідальності у роботі, пунктуальність, вміння мобілізуватися в екстремальних ситуаціях та враховувати довготерміновий вплив тактичних рішень.

Тож переваги і недоліки концептуальних засад зовнішньої політики треба розглядати умовно, адже одне й те саме положення може бути як перевагою, так і недоліком залежно від обставин, які складаються на міжнародній арені. Зокрема, посилення впливу України на регіональному рівні неможливе без пристосування до високого темпу змін у міжнародному середовищі. На цьому шляху потрібно не допускати підміни пріоритетів на другорядні об'єкти. Обмежені ресурси найбільше цінуються тоді, коли вони стають предметом конкуренції. Традиційно такими ресурсами є земля і золото. Український аграрний сектор незабаром стане ключовим фактором у боротьбі з очікуваним глобальним дефіцитом продовольства.

Органічне залучення України до процесу глобалізації врешті залежить від того, чи стане ідея участі в реалізації завдань адаптації країни до імперативів європейської інтеграції загальнонаціональною консолідуючою ідеєю. Саме європейська інтеграція, на наше переконання, може й повинна перетворитися на інтегральну українську національну ідею.

Водночас, аби зберегти перспективу реального членства України в ЄС найближчі десять років для вирівнювання економічної відсталості національна економіка України має розвиватись в два рази швидше, ніж у нинішніх країнах-членах ЄС. Концептуальні засади зовнішньої політики України за двадцять років її незалежності пройшли складний шлях розвитку від ідеалізму через "багатовекторний прагматизм" до неореалізму, який намагається враховувати динамічні зміни у розстановці сил на міжнародній арені. Процес формування нової багатополосної системи міжнародних відносин ще незавершений, тому позиція України у цій структурі поки що не визначена. Її комфортність цієї позиції залежить від нейтралізації загальновідомих концептуальних та практичних недоліків, які за двадцять років незалежності накопичилися у зовнішній політиці України.

Список використаних джерел

1. Див.: Шнайдерс-Детерс В. ЄС чи НАТО – зміна пріоритетів України? // Дзеркало тижня. – 2008. – № 11; Бжезинський З. Велика шахматна доска. – М., 1998. – С. 147. 2. Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – 736 с. 3. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин. Історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1997. – 687 с. 4. Матвієнко В., Головаченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постагах: Монографія. – К., 2001. – 266 с.; Табачник Д. В. Історія української дипломатії в особах. Навч. посіб. – К., 2004. – 638 с. 5. Корнєєнко Б. І. Спогади посла (перші кроки української дипломатії). – К., 2005. – 256 с. 6. Зленко А. Етапи формування зовнішньої політики України: як це було? // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск десятий. – К., 2009. – С. 29. 7. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. – Харків, 2003. – 559 с.; Його ж. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму. Виступи, промови та статті. – К., 2001. – 370 с. 8. Зленко А. Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України: підручник / за ред. В. А. Манжолі. – К., 2008. – 379 с. 9. Василенко С. Д. Європейський вибір України: Монографія. – Одеса, 2003; Ковальова О. О. Стратегія євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: Монографія. – К., 2003; Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури. – К., 2004. – 352 с.; Її ж. Зовнішня політика України. – К., 2006. – 710 с. 10. Kuzio Taras. Ukraine's Relation with the West. – London. – Vol. 12. – Р. 21–44. 11. Данильон О. Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації. – Харків, 2002. – 285 с. 12. Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: підручник. – К., 2008. – 512 с. 13. Осадчук Б. Україна, Польща, світ. Вибрані статті. – К., 2001. – 356 с. 14. Литвин В. М. Україна: Європа чи Євразія? – К., 2004. – 512 с. 15. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. – К., 2002. – 180 с. 16. Орел А. Геополітичний вибір України – чи є вихід із глухого кута? // День. – 2005. – 27 жовтня. – С. 5. 17. Орел А. Суперництво з Москвою смерті подібно // День – 2006. – 7 березня. – С. 5. 18. Кучма Л. Д. После майдана. – К., 2005. – 688 с. 19. Див.: Бараши Ю. Н. Європейський нейтралітет і невизначеність України. – Донецьк, 2002. – 166 с.; Зленко А. Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України. – С. 50. 20. Канцелярчук Б. І. Східноєвропейська дилема Америки. – К., 1995. – 200 с. 21. Чалий О. Енергетична дипломатія України: план дій на час "Ч" // Дзеркало тижня. – 2005. – № 51 – 30 грудня. – С. 4. 22. Ковальова О. О. Стратегія європейської інтеграції: як реалізувати європейський вибір України. – К., 2003. – 340 с. 23. Котійка В. В. Європейський Союз: досвід розширення і

Україна. – К., 2005. – 448 с. 24. Михальченко М. І. Україна як новий реальний запасний гравець Європи. – К., 2004. – 487 с. 25. Волович О. Регіональне лідерство України у Центрально-Східній Європі: міф чи реальність? // Актуальні питання євроатлантичної інтеграції України. Збірник наукових праць. – К., 2005. – 364 с. 26. Манжолла В. А. Структурні імперативи зовнішньої політики України // Зовнішні справи. – 1991. 27. Горенко О. М. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна. – К., 2002. – 331 с. 28. Бжезінський, Збігнев. Україна у геостратегічному контексті. – [Перекл. з англ.]. – К., 2006. – С. 70. 29. Касьянов, Георгій. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. – К., 2008. – С. 36. 30. Зенко А. М. Формування та еволюція зовнішньополітичної стратегії України (1991–2004 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., 2006. – С. 7. 31. Дипломатична енциклопедія України. – К., 2004. – Т. 1. – С. 17. 32. Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – 736 с. 33. Постанова Верховної ради України “Про основні напрями зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 р. // Україна на міжнародній арені: 36. докум. і матер., 1991–1995 роки: У 2 кн. – К., 1998. – Кн. 1. – С. 37–53. 34. Конституція України. – К., 1996. – С. 3–4. 35. Див.: Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003 / За ред. Н. В. Паніної – К., 2003. – С. 98. 36. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. – Львів, 2006. – С. 187. 37. Закон України “Про основи національної безпеки України” // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. 38. Голос України. – 2003. – 9 грудня. – С. 4. 39. Голос України. – 2004. – 3 лютого. – С. 2. 40. Піонтовський А. Вибори в Україні: російський чинник // Дзеркало тижня. – № 35. – 2004. – 3–10 вересня. – С. 3. 41. Голос України. – 2008. – 13 березня. – С. 2. 42. Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України 2008 рік // Голос України. – 2008. – 16 травня. – С. 4. 43. Горбулін В. Внутрішні трансформації та зовнішні загрози. Євроатлантична інтеграція як інструмент політики національної безпеки України // День. – 2008. – 5 липня. – С. 3. 44. Голос України. – 2008. – 13 серпня. – С. 2. 45. Лавров С. О кавказском кризисе и украинской политике России // Еженедельник 2000. – 2008. – 19 сентября. – С. 3. 46. Виступ Президента України Віктора Януковича у Верховній Раді України 25 лютого 2010. – Голос України. – 2010. – 26 лютого. – С. 2. 47. Тимошенко В. З чистого аркуша? // Голос України. – 2010. – 5 березня. – С. 5. 48. Карасьов В. Україна – Росія: несиметричне партнерство // Дзеркало тижня. – № 11. – 2010. – 20 березня. – С. 4. 49. День. – 2010. – 1 квітня. – С. 4. 50. Голос України. – 2010. – 9 квітня. – С. 4. 51. Пайфер С. “Непридданні” чи “позаблокові”? // День. – 2010. – 8 квітня. – С. 3. 52. День. – 2010. – 20 квітня. – С. 3. 53. Фюле Ш. Що значить Україна для ЄС? // День. – 2010. – 21 квітня. – С. 1. 54. Голос України. – 2011. – 14 квітня. – С. 1. 55. Орел А. В Європу нас проштовхне Москва // Еженедельник 2000. – 2010. – 2 июля. – С. 2. 56. Огризко В. У глухому куті “позаблоковості”, або “нова малоросійськість” української зовнішньої політики // Дзеркало тижня. – № 28. – 7–13 вересня 2010. 57. Писанська В. Німеччина повинна продемонструвати свою дружбу – з тим, щоб мати вплив на Україну // Голос України. – 2010. – 28 серпня. – С. 7. 58. Голос України. – 2010. – 4 вересня. – С. 6. 59. Голос України. – 2010. – 9 вересня. – С. 1. 60. Урядовий кур’єр. – 2010. – 15 грудня. – С. 1. 61. Умланд А. Чотири виміри української інтеграції в Європу // Дзеркало тижня. – № 17. – 2011. – 14 травня. – С. 5.

Степан Виднянський

НЕЗАВИСИМА УКРАИНА:

ДВАДЦАТЬ ЛЕТ МЕЖДУ ЕВРОПОЙ И ЕВРАЗИЕЙ

В статье рассматриваются особенности развития концептуальных основ внешней политики Украины и поиски оптимальной внешнеполитической стратегии на протяжении двадцати лет независимости, проблемы её утверждения в современном глобальном мире.

Ключевые слова: Украина, внешняя политика, дипломатия, Евросоюз, Россия, США, глобальные процессы и вызовы.

Stepan Vidnyanskyi

INDEPENDENT UKRAINE: 20 YEARS BETWEEN EUROPE AND EURASIA

The article presents a specifically of evolution the foreign policy of independents Ukraine. Analyzing principle, paradoxes and problems of implementation foreign policy of Ukrainian.

Key words: Ukraine, foreign policy, diplomatic, European Union, Russia, United State of America, global trends.